

SLOVENSKO ŠTAJERSKO PRED MARČNO REVOLUCIJO 1848.

Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Gradivo za narodopisje Slovencev, SAZU, Razred II. Ljubljana, 1: 1985, 2: 1987, 3: 1989, 331 str.

Objavljeni so trije snopiči topografije za slovensko Štajersko za čas pred revolucijo 1848. Dobili smo torej prvo knjigo dela, ki bo po zamisli avtorja izdano v skupno 15 snopičih ali 5 knjigah. Prva knjiga obsega 115 štajerskih krajev (od skupaj 505-tih krajev), razvrščenih po abecedi od Sv. Ane pri Makolah do Hotinje vasi pri Slivnici. Tako se zdaj že uresničuje avtorjeva namera široki slovenski javnosti predstaviti dragoceno gradivo, ki je bilo v 1. polovici 19. stoletja za štajerske kraje zbrano z vprašalnici nadvojvode Janeza in Georga Götha ter z vprašalnicami Zgodovinskega društva v Gradcu.

Gradivo, s katerim se je spopadel naš izkušeni mojster (glagol je upravičen, kajti malo je pri nas ljudi, ki bi se hoteli in upali lotiti tega dolgotrajnega in nevaležnega dela, in malo takih, ki bi mu bili kos) je dragoceno in važno ne le za etnologa, ampak tudi za zgodovinarja v marsikateri smeri (sociologija, gospodarstvo, šolstvo, promet, zgodovina prava, cerkvena zgodovina idr.). Vendar je bilo v obliki, v kakršni je več kot stoletje čakalo, da se najde nek-

do, ki ga bo obdelal tako, da bo res vsestransko uporabno, doslej za večino potencialnih porabnikov mrtvo. Povejmo samo to, da ga sestavlja velikanska množica (okoli 17.000 listov) včasih kaj težko čitljivih rokopisov v gotici. Gre za odgovore raznih štajerskih uradov na 7 vprašalnic, ki jih avtor prevedene v slovenščino objavlja v prvem snopiču. Prva od teh je vprašalnica (ki jo označuje s črko A) nadvojvode Janeza (Erzherzog Johann von Österreich, 1782-1859), brata cesarja Franca I. V letih 1810-12 je občasno popotoval po Štajerskem, da bi to deželo, ki mu je močno prirasla k srcu, čim bolje spoznal in popisal. Odločil se je, da si bo pri tem pomagal tudi z anketo, ki bi zbrala gradivo za »statistično-topografski« opis vojvodine Štajerske, vzporedno pa tudi za »kritično in filozofsko« zgodovino dežele. Pri sestavi vprašanj (vseh je 132, vendar niso oštevilčena, ampak le razdeljena v 3 skupine) se je zgledoval po vprašalnicah brata – cesarja Franca I (posebno tiste iz l. 1802). Leta 1811 jih je dal razposlati vsem nabornim okrajem. Pri tem ga je vodilo zanj

značilno zavzeto zanimanje za ljudi in naravo, za zgodovino in za vse pojave ljudske kulture, zanimanje, ki ga je tudi nagnilo, da je istega leta ustanovil Notranje-avstrijski narodni muzej v Gradcu (kmalu imenovan po njem »Joanneum«), pozneje pa še vrsto ustanov za dvig splošnega blaga in kulture.

Na svoja vprašanja je nadvojvoda Janez pričakoval izčrpne odgovore oziroma elaborate. Prav zato pa je bilo odgovorov malo in ti so obležali v njegovem arhivu do leta 1830, ko je postal nadvojvodov arhivar, bibliotekar in drugi zasebni tajnik dr. Georg Göth (1803-73). Ko je v arhivu našel zbrane »operate«, se je navdušil za nadvojvodovo zamisel in sklenil z lastnimi vprašalnici gradivo dopolniti in tako izdelati topografske opise petih štajerskih kresij: bruške (Bruck a. d. Mur), judenburške, graške, mariborske in celjske. Z vprašalnici se je obrnil na: okrajne gospodarske, graščine, davčne občine, župnije ter rudnike in fužine. Göthove vprašalnice so po obsegu oziroma številu vprašanj različne. Da- leč najkrajša je vprašal-

nica upravam rudnikov in fužin, ker je pač najbolj specialna. Obsega le 9 vprašanj, medtem ko jih najobširnejša, naslovljena na okrajne gosposke, obsega 69. Teh pet vprašalnic (ki jih označujemo s črkami B-F), je najprej razposlal po bruški kresiji – leta 1831 – nato po judenburški in graški, slovenskima dvema pa verjetno šele l. 1842. Medtem ko je topografski opis bruške kresije in judenburške kresije objavil (Georg Göth: Das Herzogthum Steiermark, geographisch-statistisch-topographisch dargestellt und mit geschichtlichen Erläuterungen versehen von-. Erster Band, Brucker Kreis, Anfang. Wien 1840; Zweiter Band, Ende, Wien 1841; Dritter Band. Judenburger Kreis, Graz 1843), je rokopis graške kresije, ki ga je predložil šele l. 1847, zaradi marčne revolucije obležal neobjavljen. Delo se je tukaj ustavilo.

Po Göthovi smrti je celotno anketno gradivo prešlo v štajerski deželni arhiv, kjer ga hranijo pod imenom »Göthova serija (ali Göthova topografija)« v 38 skatlah. Poleg odgovorov na našete vprašalnice vsebuje še odgovore na vprašalnico zgodovinskega društva za Štajersko v Gradcu (vprašalnica G) s 50 vprašanji, ki je bila z namenom, da prispeva k cerkveni topografiji Avstrije, razposlana 15. 5. 1845 štajerski duhovščini, morda tudi na Göthovo pobudo. Göth je namreč

ob nadvojvodi Janezu aktivno sodeloval v Zgodovinskem društvu za notranjo Avstrijo (ustanovljenem l. 1843).

V letih 1979 in 1980 je dr. Kuretu uspelo, da smo tisti del gradiva, v katerem so zajeti slovenski kraji, v kopijah, ki jih je dal delati, dobili v Ljubljano, kjer so jih na Inštitutu za slovensko narodopisje uredili in so od leta 1982 kot corpus separatum na voljo v znanstvene namene.

Slovensko gradivo obsega 511 ovojev, od katerih vsak vsebuje gradivo enega kraja. V prvem snopiču podaja avtor za poglavjem z vprašalnicami seznam teh krajev, oštevilčen z 1 do 505 (tu in tam je kaka številka – z oznako a, b – porabljena za dva kraja). Ob vsakem krajevem imenu dodaja v oklepaju oznako oziroma oznake tiste oziroma tistih vprašalnic (od A do G), ki o kraju kaj povedo. Pri nekaterih krajih je odgovorov zelo malo, pri drugih pa je zbranega gradiva zelo veliko, na primer Bizeljsko, Brezje pri Brestanici, Brežice, Celje-mesto, Cmurek, Fala, Gornji Grad, Hrastovec, Planina pri Sevnici, Podšreda, Polskava, Ptuj, Šmarje pri Jelšah, Zalog, Žusem itn. Seveda je tudi zanesljivost in natančnost odgovorov različna. Pri nobenem kraju ni odgovorov na vseh 7 vprašalnic, pa tudi ne na 6. Zelo malo je celo krajev, ki bi imeli odgovore na 5 vprašalnic, Kureti jih na str. 17

našteje 6, vendar o teh šestih pri Hrastovcu navaja v seznamu krajev le 4 vprašalnice. Ker kraj v 1. knjigi še ni prišel na vrsto, ne vemo, ali je pomota v seznamu ali na str. 17. Vsekakor je pomota komaj omembe vredna, tako tudi nekaj drugih podobno nepomembnih (na primer na str. 83 pri 11. geslu je v oklepaju 9.1 namesto 19.1; na str. 102 pri 42. geslu je v oklepaju 1853, 29.1. namesto 1843, 27.1).

Da bi olajšal uporabo tega pomembnega vira (mimogrede – posebej tistim, ki bi jim bila gotica prehuda ovira – pa sploh omogočil), je Kureti za objavo izdelal metodično izvrsten načrt in po njem uredil gradivo tako, da je za vsak kraj podatke iz vseh vprašalnic, ki o njem kaj povedo, združil in grupiral po geslih, ki jih je določil. Skrbno pretehtanih in efikasno sestavljenih gesel je 82.

Njihov seznam sledi v 1. snopiču seznamu krajev, ponovljen pa je nato iz praktičnih razlogov še v vsakem snopiču.

01 Naselje, 02 Krajevno ime, 03 Hiša in druga splotja, 04 Prebivalci, 05 Občevalni jezik, 06 Postava, 07 Obleka, 08 Prehrana, 09 Podložniška posest, 10 Gosposčinska posest, 11 Preživljanje, 12 Poljedelstvo, 13 Poletna in zimska opravila, 14 Žetev in mlattev, 15 Travnistvo, 16 Vinogradništvo, 17 Sadjarstvo, 18 Vrtnarstvo, 19 Živinoreja, 20 Perutninarstvo, 21 Čebelarstvo, 22 Gozdarstvo, 23 Oglarstvo, 24 Gobarstvo, 25 Rastlinstvo in živalstvo, 26 Lov in ribolov, 27 Podložništvo, 28 Dajatve

in tlaka, 29 Mere in uteži, 30 služinčad, 31 Pastir, 32 Dnina, 33 Konjederec, 34 Obrti in trgovina, 35 Mlini in žage, 36 Kamnolomi in apnenice, 37 Opekarne, 38 Rudniki in fužine, 39 Tovarne, 40 Sejmi, 41 Gostilne, 42 Promet, 43 Vreme, 44 Naravne posebnosti, 45 Vodne razmere, 46 Vodnjaki in vodovodi, 47 Zdravstvo, 48 Živinske bolezni, 49 Solstvo, 50 Dohodki učiteljstva, 51 Prosvetljenost, 52 Ljudski značaj, 53 Socialno skrbstvo, 54 Mladinsko varstvo, 55 Uprava, 56 Sodstvo, 57 Privilegiji in pravice, 58 Obveznosti, 59 Javna varnost, 60 Obmejna stráža, 61 Požarna varnost, 62 Vojaščina, 63 Verske razmere, 64 Služba božja, 65 Prazniki in cerkvena opravila, 66 Cerkev in župnija, 67 Zvonovi, 68 Župnišče in kaplanija, 69 Cerkvena posest, 70 Dohodki duhovščine, 71 Samostani, 72 Pokopališča, 73 Krajevna zgodovina, 74 Krajevne povedke, 75 Krajevne legende, 76 Zabave, 77 Sege, 78 Pesmi in glasba, 79 Ljudska umetnost in umetniki, 80 Znamenja in spomeniki, 81 Arheološke najdbe, 82 Priporombe k sistemu.

Pod naštetimi gesli je avtor zajel vsa vprašanja, ki jih je na 7 vprašalnicah skupno okoli 350, ki se pa pogosto prekrivajo, oziroma so močno razčlenjena. Na primer pod geslom Zdravstvo so združeni odgovori na 8 vprašanj

iz vprašalnice A, 6 iz vprašalnice B, 3 oziroma 4 iz vprašalnice C, 1 iz E in 2 iz G; vprašalnica F, na primer je v celoti krita z geslom št. 38 Rudniki in fužine.

Pod imenom vsakega kraja objavlja avtor v oklepaju signaturo izvirnika v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu ter nemško ime kraja, nato pa citira posamezne dele vira, ki jih označuje po decimalnem sistemu, ter njihovo letnico. Številka in letnica vira sta nato še pri vsakem geslu sproti navedena, tako, da si lahko vsakdo podatke takoj poišče tudi v originalu (oziroma v kopiji originala v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje), kolikor bi si želel z njim pomagati. Pri vsakem kraju so le tista gesla, za katera so podatki.

Sežeto gradivo v dr. Kuretovem prevodu je zelo lepo berljivo in mojstrsko prezentirano. Veliko je zgodovinskih in etnoloških pa tudi topografskih in jezikovnih faktov, za katere je ta vir edinstven. Kolikor se je ohranilo risb, tlorisov, citatov, načrtov in notnih zapisov, so objavljene

ni. Tretjemu snopiču je avtor priložil zemljevida mariborskega okrožja ter celjskega okrožja, ki ju je narisal J. K. Kindermann in sta izšla pri založniku F. X. Millerju, mariborsko l. 1792, celjsko pa l. 1793. Priložen je tudi osnutek dominikalnih zemljišč državne gosposčine Gornji Grad na vsem območju Menine planine iz l. 1937. (Izmeril in narisal Alois Philipp Schwetska, gozdar).

Glede na to, da bi bila objava celotnega gradiva v slovenskem prevodu ali pa še celo z nemškim originalom skupaj nemogoča, hkrati pa ne bi pomenila velike olajšave pri nadaljnji uporabi tega vira, smo lahko avtorju za tako pretehtan način objave gradiva samo hvaležni. Vsem, ki bodo raziskovali Slovensko Štajersko v prvi polovici 19. stol., bo Kuretova obdelava gradiva nujen delovni pripomoček. Tudi tistim, ki se bodo obračali k neskrajšanemu gradivu v originalni obliki, bo njegova topografija nepogrešljiv kašipot. Sebi in avtorju želimo, da bi prvi knjigi kmalu sledile naslednje štiri.

Monika Kropelj